

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΥΠΝΟΣ ΣΤΑ ΣΥΝΝΕΦΑ

ΓΙΑ ΜΙΑ ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ «ΜΗΧΑΝΙΣΜΩΝ» II

*Όπου το τέλος του ύπνου συνυπάρχει με την εργασία στο κρεβάτι·
όπου το κελί του μοναχού είναι το ασκητικό ιδεώδες της νεωτερικότητας·
όπου η εικόνα του ξαπλωμένου ανήκει σε μια απωθημένη σωματική ποιητική·
όπου αναδεικνύονται δύο διαφορετικές εκδοχές του ηδονισμού·
όπου ο τεχνοουτοπιστής Τάκης Ζενέτος ζει και κατεβαίνει από τα σύννεφα.*

ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΖΙΡΤΖΙΛΑΚΗΣ

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: *Hendrick Goltzius, Φαέθων, από τη σειρά «Οι τέσσερις που εξέλεσαν», 1588, Εθνική Πινακοθήκη της Τσεχίας.*

«Η γυναίκα μου λέει ότι η στάση στην οποία κλίνει με θυμάται είναι η ζώντα στο κρεβάτι.»
- Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης, *Επιστολή στον Γιώργο Σοφόρη*, 18/4/1967

ΠΡΟΟΙΜΙΟ ΣΤΟ ΑΡΓΟΣ ΤΗΣ ΝΥΧΤΑΣ

Μοιάζει παράδοξο, αλλά ο ύπνος μετατρέπεται πλέον σε μια από τις μεγάλες ανησυχίες που διαπερνούν τις μετανεωτερικές κοινωνίες. Στην πληθώρα ερμηνειών που κυκλοφορούν, μπορεί να διακρίνει κανείς ίχνη φαρμακολογίας, χρονοβιολογίας, αποκρυφισμού, καθώς και ιστορικές, επιστημονικές, αλλά και ψευδοεπιστημονικές έρευνες, οι οποίες διαφέρουν τόσο πολύ μεταξύ τους όσο και η εξαιρετικά εκλεκτική δομή του θέματος.

Από αυτές, ξεχωρίζω δύο συμπληρωματικές και αλληλέγγυες κατευθύνσεις, που έχουν να κάνουν με τις μεταβολές της χρονικότητας και τη διάλυση μιας σειράς παραδοσιακών οριοθετήσεων. Η πρώτη εστιάζει στο «τέλος του ύπνου»¹, που προκαλεί η ακατάσχετη διαστολή της ανθρώπινης

παραγωγικής δραστηριότητας στην εποχή του ύστερου καπιταλισμού. Η δεύτερη, στην «εργασία στο κρεβάτι»² και την κατάλυση της διάκρισης μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου, ανάπαυσης και δράσης. Αυτό ακριβώς είναι που αναδεικνύει μια νέα υβριδική τυπολογία του 21ου αιώνα, που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «υπνοδωμάτιο-γραφείο».

Σημείο συνάντησης αυτών των επισημάνσεων δεν είναι άλλο από τη μετατροπή των πρακτικών του ύπνου σε «μηχανισμό». Με τον όρο αυτό μεταφράζω το γαλλικό *dispositif* – μια έννοια που, μετά την εισαγωγή της από τον Michel Foucault, εμπλουτίζεται ακόμη – και το αγγλικό *apparatus*.

Τι σημαίνει αυτό; Ότι ο ύπνος έπαψε να είναι εκείνο που περιγράφουν οι μυθικές απαρχές του ή, αν θέλετε, εκείνο που ορίζει η «φυσικοποίηση» του, δηλαδή μια πρωταρχική

σωματική λειτουργία, για να γίνει ένας κοινωνικός μηχανισμός που χαρακτηρίζεται από διάφορες μορφές αυτοκαταναγκασμού και εσωτερικοποίησης, καθώς και από αυξημένη περιπλοκότητα. Κανείς δεν θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι οι άνθρωποι της Δύσης κοιμόντουσαν ανέκαθεν με τον τρόπο που συνηθίζουμε σήμερα.

Πώς επήλθε αυτή η μεταβολή; Και σε τι συνίσταται; Ο Jean-Luc Nancy έχει δώσει έναν από τους καλύτερους ορισμούς του ύπνου: ο ύπνος δεν είναι μόνο μια αντίθεση στο ζύπνημα, όπως πιστεύουν οι περισσότεροι, ούτε περιορίζεται σε έναν αντιπροσωπευτικό τόπο του ονείρου, μέσω του οποίου μπορούμε να αναλύσουμε το ασυνείδητο. Πάνω απ' όλα, είναι μια «εξαφνική εξαφάνιση» του Εγώ που μας φέρνει σε μια απόλυτη οικειότητα με την κενότητα του εαυτού μας, με την αναστολή και το άργος (*désavenement*) της νύχτας, μια συνένωση με τη χαμένη ενότητα του κόσμου, που δίνει στο σώμα μας τη δυνατότητα να συνδιαλέγεται με την κίνηση που διέπει «τα κρύσταλλα, τις παλίρροιας, τις εποχές, τους κύκλους των πλανητών και των δορυφόρων τους».³

Μια τέτοια υποβλητική περιγραφή μοιάζει μακρινή για τη σύγχρονη εμπειρία του ύπνου. Εντούτοις, η ανάμνησή της εξακολουθεί να ερεθίζει το παρόν μας, με τον ίδιο τρόπο που η παιδική ηλικία του καθενός τον ακολουθεί και καθορίζει τη διανοητική του δραστηριότητα. Με ένα λόγο, τι άλλο είναι ο ύπνος, αν όχι μια μορφή *απειρηγοποίησης*

και *άργος*, «λουτρό του κόπου»⁴ κι ένα είδος *αντιπειθαρχίας*, που θεμελιώνει απολαύσεις και κινητοποιεί αναπάντεχους κρυμμένους πόρους; Ίδού ένας πρώτος ορισμός της *εργασίας του ύπνου*, που καθιστά κάθε πολιτιστικό ή καλλιτεχνικό συμβάν για το θέμα αυτό, σήμερα, μια υπαρξιακή διερεύνηση.

ΤΟ ΚΕΛΙ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ

Ορισμένοι ιστορικοί εντοπίζουν στις αρχές του 14ου αιώνα τα στοιχεία μιας κρίσιμης μεταβολής στη συγκρότηση της πρώιμης νεωτερικότητας: η εκκοσμίκευση του χρόνου και ο συσχετισμός της εργασίας με την εξατομικευμένη σωτηρία «εν τοις ουρανοίς», προσδίδουν στη σπατάλη του χρόνου τα χαρακτηριστικά της αμαρτίας.⁵ Κανείς πια δεν μπορεί να αποτρέψει την αύξηση του άγχους για την εργασία και τον ύπνο, ταυτόχρονα.

Μια τέτοια υπόθεση θα μπορούσαμε να τη συγκρίνουμε με την αναγωγή σε αμαρτία της ακηδίας και του μεσογειακού δαίμονα του μεσημεριού (*daemón meridianus*), που επιτίθεται στους μοναχούς ασκητές της ερήμου ντάλα μεσημέρι. Οι ασκητές αυτοί, εξάλλου, διαμέσου της «εσωτερικής εργασίας» και της «αδιάλειπτης νοερής επίκλησης» έφτασαν σε τέτοιο βαθμό ψυχικής εξάρσης και εξαθλίωσης, ώστε να κοιμούνται άνετα σε κρεβάτια που θα μπορούσαν να παρομοιαστούν μόνο με εκείνα των κρατουμένων σε φυλακές.

Η συνέχεια μοιάζει φαινομενικά απρόβλεπτη: το κελί του μοναχού θα γίνει αισθητικό πρότυπο όχι μόνο του μορφολογικού ασκητικού ιδεώδους της νεωτερικότητας, αλλά και των προγραμμάτων κοινωνικής κατοικίας, που στην αφετηρία τους μπορούμε να τοποθετήσουμε την *Casa del contadino povero* του Ιταλού αρχιτέκτονα του 16ου αιώνα, Sebastiano Serlio. Ένα ξεχωριστό παράδειγμα στην παράδοση αυτή είναι και η στάση του αρχιτέκτονα Άρη Κωνσταντινίδη, ο οποίος περιγράφει «κάθε “λαϊκή” παλιά αθηναϊκή κατοικία να προβάλλει, μέσα στο πολεοδομικό αθηναϊκό σύνολο, σαν το κελί ενός μοναχού, σαν το δώμα ενός φιλόσοφου στοχαστή, που γαληνεύει μέσα σε έναν πιο δικό του χώρο».⁶

Τι παρατηρούμε εδώ; Τη μετάθεση της οντολογικής θεμελίωσης των «μηχανισμών» του ύπνου από τη χριστιανική θεολογία στην κατασκευή και την τεχνολογία. Η μετάβαση αυτή μας βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα το ιστορικό εύρος, τη λειτουργία και την αλληλουχία αυτών των «μηχανισμών». Για τη διαπραγμάτευση του θέματός μας, έχει ιδιαίτερη σημασία να καταλάβουμε ότι οι τεχνολογίες της νεωτερικότητας διέπονται συχνά από θεολογικές έννοιες και την «εκκοσμίκευση του προτεσταντισμού».

Τίποτα δεν είναι πιο καταδεικτικό για τη μετατροπή του ύπνου σε «μηχανισμό» από τα εσωτερικά των σπιτιών, τις τεχνολογίες και τα διάφο-

ρα αξεσουάρ του ύπνου, τη μορφολογία, την επίπλωση και τον εξοπλισμό των υπνοδωματίων, τις πολλαπλασιαζόμενες χρήσεις της ηλεκτρικής ενέργειας και την παραληρηματική διάδοση συσκευών κάθε είδους: από το ραδιόφωνο και το τηλέφωνο έως την τηλεόραση, τους υπολογιστές και τις υβριδικές αναμειξείς τους. Οι κανονιστικοί και βιοπολιτικοί αυτοί «μηχανισμοί» – που ανήκουν στην κατηγορία της *actio ad distans* – είναι εκείνοι που διαλύουν τα όρια μεταξύ της ημέρας και της νύχτας, του εσωτερικού και του εξωτερικού, της εργασίας και του ελεύθερου χρόνου, του εδώ και του εκεί και, βέβαια, του δημόσιου και του ιδιωτικού. Κι αυτό έχει ως αποτέλεσμα την υπερφόρτωση του νευρικού συστήματος του νυσταγμένου και, ταυτόχρονα, άυπνου πλήθους της μεταφορντικής και άυλης εργασίας.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΥΠΝΟΥ

Από την πλευρά των ιστορικών της αρχιτεκτονικής γνωρίζουμε ορισμένα συναρπαστικά βιβλία – όπως είναι το *Mechanization Takes Command* (1948) του Sigfried Giedion και, αργότερα, τα έργα του Reyner Banham – που περιγράφουν τη χρονολογική εξέλιξη και μια σειρά από ερεθιστικές λεπτομέρειες των τεχνολογιών της νεωτερικότητας. Εντούτοις, όλες αυτές οι ευφάνταστες συσκευές και οι εφευρέσεις παραμένουν σχεδόν αδιαφανείς στη σημασία τους, επειδή απουσιάζει ένα συνεκτικό ανθρωπολογικό πλαίσιο ερμηνείας. Μια τέτοια εκκρεμότητα είναι απαραίτητο να αναπληρωθεί, επειδή ακριβώς εκεί, στην καθημερινότητα και στην κοινοτοπία αυτών

1. Jonathan Crary, 24/7, Ο ύστερος καπιταλισμός και το τέλος του ύπνου, μτφρ. Αργύριος Φιλισπίτης, Εκδοτικός Όμιλος Α.Α. Αθήνα, Αθήνα 2014.

2. Beatrix Colomina, Andreas Rumpfhuber, August Ruhn, The Century of the Bed, Verlag für moderne Kunst, Βιέννη 2014.

3. Jean-Luc Nancy, *Tombe de sommeil* (Galilée, Παρίσι 2007), σελ. μτφρ. Rosella Prezzo, *Cosmòs del sonno*, Raffaello Cortina Editore, Μιλάνο 2009, σσ. 36-37.

4. William Shakespeare, *Macbeth* (ετηρ. 1605-6), Πράξη Ακτίμη, Σκηνή Α', μτφρ. Δημήτριος Βούλιος (1996).

5. Elinor Summers-Bromner, *Insomnia: A Cultural History*, Reaktion Books, Λονδίνο 2010.

6. Άρης Κωνσταντινίδης, *Τα παλιά αθηναϊκά σπίτια* (1950), επανέκδοση Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα 2011, σελ. 37.

Γιαννούλης Χαϊκάλης, *Αναπαύομαι*, 1931, γίψος, Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου.

Νικόλαος Γίζος, 1881. Ο Φίλιππος Μίθριδης ύπνος και τα αναμνηστικά σπέρμα. Κάρβουνο και υδατοχρωματίδα σε χαρτί. Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Κίεροδότερα, Αργεντινή Βακίλια.

των «μηχανισμών», βρίσκεται ο πυρήνας του μοντέρνου – και όχι στις μορφολογήσεις ορισμένων δημοφιλών κτιρίων ή έργων τέχνης.

Ήρθε η ώρα, λοιπόν, να επιχειρήσουμε έναν ορισμό αυτών των «μηχανισμών», όπως πηλάγησαν τον συνόψισο ο Γιορτζιο Αραμπεν. Χωρίς να υπεισέλθω

σε μακροσκοπικές λεπτομέρειες, θα έλεγα ότι πρόκειται για μια μορφή σχιζοειδούς δεχασμού που εγκαθιδρύσε ο Δυτικός πολιτισμός ανάμεσα στο *είναι* των πραγμάτων – στο οποίο εντάσσονται και οι θεολογικοί προβληματισμοί – και την *πράξη*, από την οποία απουσιάζει κάθε οντολογική ή υπερβατική διάσταση. Στην πρώτη περίπτωση, κάθε ενέργεια θεμελιώνεται στο *είναι*, ενώ στη δεύτερη στην *οικονομία*, με την έννοια που της προσέδωσε ο Αριστοτέλης: δηλαδή, μια καθαρά πρακτική δραστηριότητα που επικεντρώνεται σε ένα συγκεκριμένο σκοπό του σπιτιού και στην αποδοτικότητα της επιτέλεσης (δηλαδή της διοίκησης). Εν ολίγοις, η έννοια του «μηχανισμού» προέρχεται από το λατινικό *dispositio*, με το οποίο στο 2ο αιώνα μ.Χ.

οι Δυτικοί Πατέρες της Εκκλησίας μετέφρασαν τον ελληνικό όρο «οικονομία».

Δεν θα σας κουράσω με επιπλέον επεξηγήσεις: απλώς συνοψίζω εκείνο που εν πολλοίς υποστηρίζω εδώ: όλες οι πρακτικές που σχετίζονται με την κουλτούρα του ύπνου, ακόμη και εκείνες που εντάσσονται στην παραφυσική ή στην παραψυχολογία, στην κόπωση της ζωής (*taedium vitae*) ή στην αστική ανία, στη μεσογειακή ραστώνη ή στην ανάπαυση δίχως συγκεκριμένο σκοπό, ανήκουν σε αυτήν τη διπλή λειτουργία των «μηχανισμών». Και ακόμη περισσότερο, οι «μηχανισμοί» αυτοί αποτελούν το προνομιούχο πεδίο δύο ηγεμονικών χαρακτηριστικών της νεωτερικότητας: της *βιοπολιτικής* και της *παραγωγής υποκειμενικότητας*. Στο επίκεντρο, φυσικά, βρίσκεται η *κουλτούρα του σώματος*.

Στην πολιτιστική παραγωγή της χώρας μας, η διαλεκτική ένταση αυτών των «μηχανισμών» γίνεται αναγνωρίσιμη σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, παρότι, σχεδόν ψευδεπίγραφα θαρρείς, η ιστοριογραφία τούς απέδωσε με τους όρους της «ηθογραφίας», του «νεοκλασικισμού», του «νεορομαντισμού», του «συμβολισμού» ή του «πνευματισμού» και πάει λέγοντας.

Πράγματι, αξίζει να επιχειρήσουμε μια ριζική αναθεώρηση της πολιτιστικής παραγωγής αυτής της εποχής, που συχνά λειτουργεί σαν μια διπλή μηχανή, η οποία κινείται ανάμεσα στην *κανονικότητα* και την *αντίσταση*, αποκτώντας συχνά υπερβατικό χαρακτήρα: από τη μια, καταγράφει διάφορες μορφές κανονικότητας και, από την άλλη, επαναφέρει εκ νέου το σώμα και τις ηδονές του, υπονομεύοντας την κανονιστική δυναμική. Σε αυτή τη δεύτερη περίπτωση, ιδιαίτερο

ρόλο διαδραματίζουν η διεκδίκηση μιας σειράς απωθημένων επιθυμιών (όπως ο ερωτισμός, η αναξωγονητική ανάπαυση, η μεσογειακή νωχέλεια και το *άργος*) και η ιδεατή *πληρότητα της ζωής*. Όπως κι αν έχει, δεν νομίζω να έχει μελετηθεί επαρκώς η *σωματική ποιητική* που κατακλύζει το έργο αυτών των καλλιτεχνών, στην οποία εντάσσεται και η παράδοση του «ξαπλωμένου σώματος». Οι καλλιτέχνες και οι αρχιτέκτονες αυτοί, ανατρέχοντας σε ορισμένους αναχρονιστικούς μύθους της αρχαιότητας και της μετα-αναγεννησιακής Δύσης, αναζητούν μια νέα σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο, η οποία επιχειρεί να διαπραγματευτεί πειστικά ερωτήματα πολιτιστικής ταυτότητας και επανατοποθετεί το παρελθόν σε ένα νέο χρόνο. Πάνω απ' όλα, όμως, διακρίνουμε τους *τρόπους συγκρότησης του νεωτερικού υποκειμένου*: η εσωτερική ζωή αποκτά πλέον δημιουργική υπόσταση, λόγο και συμβολική λειτουργία.

Γιόργος Ιακωβίδης. Η προσφυγοπούλα η Κοιμισμένη ανθοπώλις, μετά το 1900, σκίτσος. Ε. Κουτλιόδη. Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου.

Κωνσταντίνος Παθβίνης. Η νύχτα αποκρίνεται στα παράπονά μου, περί 1933. Αύδη σε κιάβη. Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου.

Αυτή, εξάλλου, είναι και η απαραίτητη προϋπόθεση για τη λειτουργία των «μηχανισμών».

Ο ΔΙΠΟΛΙΚΟΣ ΗΛΘΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΟΥ

Ποιες είναι οι επιπτώσεις που είχε στην αρχιτεκτονική η αναγωγή του ύπνου σε «μηχανισμό»; Πρώτα απ' όλα, είχαμε την κυριαρχία της καθαρά πρακτικής δραστηριότητας (του *πράττειν*), η οποία – όπως αναφέραμε παραπάνω – χάνει οποιαδήποτε οντολογική θεμελίωση (στο *είναι*). Εφεξής, κάθε υπαρξιακή αναδρομή κινδυνεύει να θεωρηθεί ανορθολογική.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η αρχιτεκτονική του ύπνου – δηλαδή, το υπνοδωμάτιο μαζί με όλη την οικοσκευή και τον εξοπλισμό του – να αναδειχθεί σε ένα κατεξοχήν ανοσοποιητικό και υγειονομικό σύστημα. Η προτεραιότητα της πρακτικής διάστασης γρήγορα μετατρέπεται σε

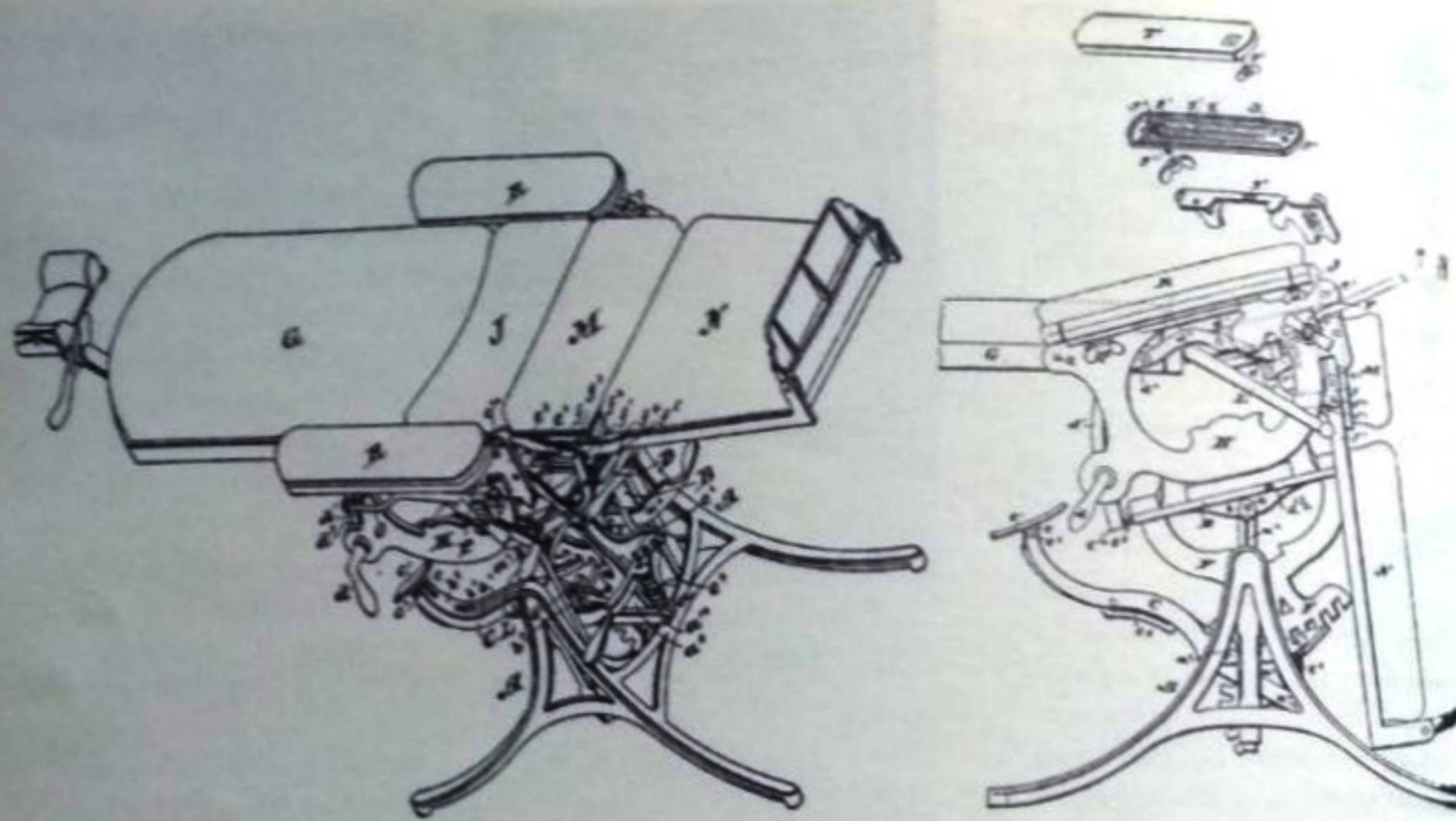
εκείνο που ο Peter Sloterdijk αποκαλεί «γλώσσα της γενικής ανοσοολογίας»⁸, που συνδέεται αξεδιάλυτα με την καθαριότητα και την άσκηση του αθλούμενου σώματος.

Τα παραδείγματα αφθονούν, αλλά περιορίζομαι εδώ σε δύο ενδεικτικά: (α) το υπνοδωμάτιο-γυμναστήριο που σχεδίασε ο Marcel Breuer για τον σκηνοθέτη Erwin Piscator στο Βερολίνο (1926), ένας κυριολεκτικά *body-building* χώρος, όπου ο εξοπλισμός του μποξέρ αντιπαράθεται στην κατάκλιση στο κρεβάτι και (β) τα μεταλλικά συρόμενα κρεβάτια στη Διπλοκατοικία που μελέτησε ο Le Corbusier για τον οικισμό Weissenhof της Στουτγάρδης (1927). Τα κρεβάτια, στην περίπτωση αυτή, αποθηκεύονται και δεν είναι ορατά κατά τη διάρκεια της ημέρας, για να εμφανιστούν συρόμενα τη νύχτα, μετατρέποντας το καθιστικό σε κοιτώνα. «Στη σπαρτιατική οικονομία αυτής της νυχτερινής διαμόρφωσης, οι κρεβατοκάμαρες δεν είναι πολύ μεγαλύτερες από τις κουκέτες στις κλινάμαξες των σιδηροδρόμων»⁹. Έτσι κι αλλιώς, οι *Règles de la bienséance*, ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα, μας προειδοποιούν με σαφήνεια: «Μόλις ξυπνήσει κανείς [...] πρέπει να σηκωθεί με την πρόποσα διακριτικότητα από το κρεβάτι. [...] Τίποτε δεν προκαλεί πιο έντο-

7. Giorgio Arambon. Che cos'è un dispositivo?, *NotteTempo*, Roma 2006, σελ. 22. Ο επηρεασμός του ύπνου από τους προφανείς θεσμούς της υγιεινής που περιγράφει ο Foucault «Μηχανισμοί δεν είναι υγιεινή οι φυλάκες, τα γραπτά, τα Παιδαγωγικά σύστημα, τα σχολεία, η εξιστορία, τα ιατρικά, τα παιδαγωγικά, τα νομικά μέτρα κ.λπ. [...] αλλά και το σπίτι, η γαστήρ, η ύπνωση, η φιλανθρωπία, η πειθαξία, τα τεχνάρια, η κλιμακία, η αντιστάση, τα κρημνά πελάρισμα και -γιατί όχι- η ύλη η ρύπανση. Παρά, και τον αίσιο, Opera Dei. *Architettura dell'ufficio Uomo sacro*, II, S. Bulassi Boringhieri, Torino 2012.

8. Peter Sloterdijk, *Sphären III – Schäume, Plurale Sphärologie* (2004), σελ. 1079, Giampaolo Bonaiuti, Silvia Rodighiero, Sfera III. Schäume, Sferologia plurale, Raffaello Cortina Editore, Milano 2013, σσ. 180-195 και 508-518.

9. Jean-Louis Cohen, *Le Corbusier, 1887-1965. The Lyricism of Architecture in the Machine Age*, Taschen, Colonia 2004, σελ. 35.

6 Surgical Chair, U.S. Patent 307,877, 1889, and to Sigfried Giedion, Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History, Oxford University Press, New York 1968.

να την εντύπωση της τεμπελιάς και της επιπολαιότητας: το κρεβάτι είναι προορισμένο για την ανάπαυση του κορμού κι όχι για οτιδήποτε άλλο.»¹⁰

Στον αντίποδα ακριβώς βρίσκεται το υπνοδωμάτιο που μελέτησε ο Adolf Loos για τον ίδιο και τη γυναίκα του, Lina, στη Βιέννη, το 1903. Ένα στρώμα καλυμμένο με λευκά μεταξωτά σεντόνια επιπλέει, θαρρείς, σε έναν πλατύ ορίζοντα από λευκό γούνινο χαλί, ενώ οι περιμετρικοί τοίχοι και τα παράθυρα σκεπάζονται εξολοκλήρου από λευκές λινές κουρτίνες. Ο ερωτικός υπαινιγμός

είναι τόσο προφανής, που μπορεί να καταστήσει το υπνοδωμάτιο αυτό σουρεαλιστικό προανάκρουσμα, υποχρεώνοντάς μας σε συσχετίσεις με το *Object (Le Déjeuner en fourrure)* της Méret Oppenheim (1936). Ωστόσο, δεν απουσιάζει και μια υπόμνηση αστικής ενοχής. Το υπνοδωμάτιο αναδεικνύει μια ανοικτή ονειρική διάσταση, η οποία απεδαφοποιεί το φετιχισμό της καθαρ(ι)ότητας και αποθεώνει τον ηδονισμό, το *άργος* και τη σπατάλη του χρόνου.

Εκείνο που διακρίνουμε στα συγκεκριμένα παραδείγματα είναι οι αντικρουόμενες ανθρωπολογικές αντιλήψεις της νεωτερικότητας. Από τη μια, ο λείος και ανοσοποιητικός χώρος που εκτοπίζει το φόβο της αρ-

ρώστιας και τα θέλγητρα του κρεβατιού και, από την άλλη, η προκλητική «εκθήλυνση» του χώρου που ανακαλεί την προνεωτερική νοχέλεια. Από τη μια, η βιοπολιτική υπεροχή της παραγωγικότητας και της χρησιμότητας – μια συμπύκνωση της νέας οικονομίας του ύπνου – και, από την άλλη, ο προσωποποιημένος μικρόκοσμος και η «ταξινομική ανωμαλία»¹¹ της επαφής: η υπόμνηση του φύλου και της ανεξέλεγκτης ζωικότητας.

Εντούτοις, δεν πρέπει να κάνουμε το λάθος να πιστέψουμε ότι πρόκειται απλώς για την αντιπαράθεση ενός άψυχου πουριτανισμού με την υλικότητα

11. Mary Douglas, Καθαρότητα και κίνδυνος: Μια ανάλυση των εννοιών της μαρρότητας και του ταμπού (1966), μτφρ. Αίγλη Χατζοπούλη, Παόδοιο, Αθήνα 2006.

Τάκης Χ. Ζενέτος, «Ηλεκτρονική πολυδομία: Κινητός αποδοτικός φορέας του σώματος, πολυαξιακών χρήσεων, με πέντε τρία-ενεργείων», 1969, από Αρχιτεκτονικά Θέματα/Architecture in Greece.

της απόλαυσης αλλά, περισσότερο, για δύο διαφορετικές εκδοχές του ηδονισμού και της σωματικότητας. Στην πρώτη περίπτωση, των Breuer και Le Corbusier, η αντισηπτική αφαίρεση προσφέρει την ιδεώδη σκηνή για τα μοντέρνα lifestyles της κινητικότητας και της άθλησης, ενώ στη δεύτερη, του Loos, μια αναχρονιστική αρχιτεκτονική της απόλαυσης και της «μήτρας». Σήμερα πια, μπορούμε να υποστηρίξουμε χωρίς κανέναν ενδοιασμό ότι το υπνοδωμάτιο του Adolf και της Lina Loos είναι μοντέρνο, ακριβώς χάρη σε αυτόν τον αναχρονισμό του, χάρη σε αυτή τη διαπλή σχέση εγγύτητας και απόστασης με την εποχή του, που το καθιστά ένα είδος «αίλης εκτός τόπου». Αν κάτι εξακολουθεί να μοιάζει παράδοξο είναι ότι η στάση αυτή του «απολιτικού» Loos αποδεικνύεται σήμερα να έχει πιο ισχυρό πολιτικό χαρακτήρα από εκείνη άλλων αρχιτεκτόνων του αριστερού φονξιοναλισμού.

«ΣΤΙΓΜΙΑΙΟΣ» ΥΠΝΟΣ ΣΤΟ ΚΕΝΟ ΤΗΣ ΑΤΜΟΣΦΑΙΡΑΣ

Όλη η ιστορία της νεωτερικότητας είναι η ιστορία της διέλευσης μεταξύ

Τάκης Χ. Ζενέτος, «Ηλεκτρονική πολυδομία: Δίδυμα κενό-περίβλημα, μεταβλητής διαμόρφωσης, δύο συγκροτημάτων τρία-ενεργείων», 1971, από Αρχιτεκτονικά Θέματα/Architecture in Greece.

διαφορετικών, αλλά συνδεδεμένων παραδειγμάτων, όπως αυτά που μόλις προαναφέραμε. Στην πρώτη ανοσοποιητική κατεύθυνση της χρησιμότητας θα κινηθεί και το έργο του Έλληνα αρχιτέκτονα Τάκη Χ. Ζενέτου, ο οποίος, όμως, ταυτόχρονα ωθεί στα όριά της την ηδονική διάσταση, χάρη στη συγκρότηση μιας «μηχανικής οντολογίας» που παρέχουν οι τεχνολογικές δυνατότητες της κυβερνητικής.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μελέτη του για το *Σπίτι του μέλλοντος*, το οποίο ο αρχιτέκτονας θα εκθέσει με μακέτες, σχέδια και αναλυτικούς πίνακες στοιχείων της αγοράς το Νοέμβριο του 1971, στην Α' Οικοδομική Έκθεση του Ζαπτείου. Αξίζει να σημειώσουμε ότι και η πρώτη φάση της μελέτης πρωτοπαρουσιάστηκε επίσης σε ένα μαζικό μιντιακό γεγονός, στην Έκθεση του Οργανισμού Σύγχρονης Κατοικίας το 1962, για να ακολουθήσει μια σειρά πυκνών δημοσιευμάτων στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Τρεις μέρες πριν από τα εγκαίνια της έκθεσης του Ζαπτείου, η εφημε-

ρίδα *Το Βήμα* (3/11/1971) περιγράφει σε μονόστηλο ρεπορτάζ την πρόταση ως εξής: «Θα ζούμε στα σύννεφα; Αυτό θα γίνει κάποτε στο μέλλον οπωσδήποτε. Και θα είναι αποτέλεσμα των τεχνολογικών εξελίξεων. Έτσι ισχυρίζεται και αποδεικνύει ο αρχιτέκτονας-πολεοδόμος και μελλοντολόγος κ. Τάκης Χ. Ζενέτος. [...] Χθεσινή ανακοίνωση-αναγγελία για το γεγονός τονίζει: Το ελληνικό «Σπίτι» του μέλλοντος καταργεί την κατοικία με την καθιερωμένη για εκατοντάδες χρόνια τώρα γνωστή έννοια. Θα είναι μια περιοχή στο κενό της ατμόσφαιρας χωρίς «υλικό» περίβλημα, οι κλιματικές συνθήκες της οποίας θα ελέγχονται. Η μονάδα αυτή θα είναι ενταγμένη στον ευρύτερο χώρο της «Πόλεως του μέλλοντος», μια πόλη χτισμένη με βάση τις αρχές της ηλεκτρονικής πολυδομίας: Ανηρητημένη, τρισδιάστατη κηπούπολη στο κενό της ατμόσφαιρας. Στο άυλο σπίτι οι άνθρωποι θα ζουν γυμνοί και, αν θέλουν, θα εκφράζουν την προσωπικότητά τους με μακιγιάζ χρωμάτων κ.ά.»

Τάκης Χ. Ζενέτος, «Ηλεκτρονική πολυδομία: Μικτά τριών μονάδων διαμετρή, κινούμενου κήπου και χώρου κοινωνικών εκδηλώσεων (στο άνω επίπεδο) σ' ένα τεταίο σημείο της κλιματικής κρητοποίησης», 1971, από Αρχιτεκτονικά Θέματα/Architecture in Greece.

10. Norbert Elias, Η διαδοκία του πολιτισμού – Μία ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς στη Δύση, Κοινωνιογενετικές και ψυχολογικές έρευνες, επιμ. Κάσιος Αδαμάκης, μτφρ. Θεόδωρος Αποστολίδης, Λαζάνο, Αθήνα 1997, σελ. 230.

Όπως αντιλαμβάνεστε, σε αυτήν την εξοφρονική πόλη η αρχιτεκτονική γίνεται πλέον ένας αναπόσπαστος ακροατής (terminal) που επεξεργάζεται δεδομένα και «ηλεκτρονικές» ένας πληροφοριακός «μηχανισμός» ο οποίος απαρτίζεται από μια σειρά ανοσοποιητικών συσκευών που μέχρι τότε είχαν συντηρηθεί να βλέπουμε μόνο σε ιατρεία ή ισοκομεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το «έπιπλο πολλαπλών χρήσεων (εργασίας-αναπίεσης-ύπνου)», που θα μπορούσε να ενταχθεί στην παράδοση των ανατομικά ρυθμιζόμενων επίπλων ή να συσχετιστεί με το ηλεκτρικό χειρουργικό κρεβάτι και την οδοντιατρική έδρα: «ένα υποστήριγμα του ανθρώπινου σώματος, συμπληρωμένο με όλες τις τεχνολογικές δυνατότητες προεκτάσεώς του».¹²

Πώς μπορεί να κοιμηθεί και να ερωτηθεί κανείς πάνω σε αυτόν τον αιωρούμενο «κινητό σπονδυλωτό φορέα του σώματος (posture chair)» που ακυρώνει τη διάκριση ανθρώπου και μηχανής, οργανισμού και μηχανισμού. Εξήκει ο Ζενέτος: «Ένα μέρος του χώρου διαβίωσης θα καταλαμβάνεται περιοδικά για σεξουαλικές δραστηριότητες, ανάπαυση ή "στραγιά" ύπνου [...] Η κρεβατοκάμαρα θα καταργηθεί. Το "έδαφος" μετά τη χρήση κατακλίσεως θα οριζοντιώνεται ή θα παίρνει άλλες "στάσεις". Ακόμη θα καταργηθούν τα κλινοσκεπάσματα και, φυσικά, το "στρώσιμο" του κρεβατιού».

Αξίζει, ωστόσο, να παρατηρήσουμε μια κρίσιμη διευκρίνιση του Ζενέτου, που βρίσκεται στον πυρήνα αυτού του ριζικού μετασχηματισμού: «Εάν, για πρακτικούς λόγους, η διάρκεια του ύπνου ελαττωθεί σ' έναν ελάχιστο χρόνο (με χημικά μέσα) – που είναι πολύ δυνατόν –, ακόμα και το παραδοσιακό κρεβάτι θα εξαλειφθεί».¹³

Δεν είναι δύσκολο να διαπιστώσουμε ότι ο Ζενέτος ιθύνει στα άκρα τις οραματικές δυνατότητες της τεχνο-ουτοπίας, έως ότου αναδειχθούν οι άσχετες διαφορές και οι ιλιγγιώδεις ασυνέχειες. Και φυσικά, αυτό είναι που μας ενδιαφέρει εδώ. Ανάμεσα σε αυτά που ακόμη και σήμερα μας προκαλούν και μας σοκάρουν στην πρότασή, είναι η μετατροπή κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως και ολοκληρωτής της αρχιτεκτονικής, σε διαφανή «μηχανισμό», τον οποίο δεν διατάζει να δηλώσει ο ίδιος ο αρχιτέκτονας: «τον όρο "κατοικία" αντικαθιστά ο όρος "σύνολο" από συσκευές διαφόρων λειτουργιών σε προστατευμένα μικρο- και μακρο-περιβάλλοντα».¹⁴

Με αυτή την αφετηρία, η Ηλεκτρονική πολεοδομία μας προσφέρει έναν κατάλογο από νέες έννοιες και, πάνω απ' όλα, διεκδικεί ένα είδος γήγνασθαι-μηχανής του ανθρώπινου σώματος, που αν παρατηρήσουμε προσεκτικά θα δούμε ότι δεν τίθεται σαν

μια μίμηση ή σαν μια αντιπαράσταση της μηχανής, αλλά σαν μια μεταμόρφωση: ένας τρόπος να γίνεις άλλος. Η Ηλεκτρονική πολεοδομία συνδυάζει αυτή την παραληρηματική θέληση για δύναμη της μετα-βιομηχανικής εποχής, με στοιχεία επιστημονικής φαντασίας, pop κουλτούρας και ενός hippie γυμνισμού, που ενίοτε θαρρείς πως αποκτά σχεδόν νεο-πατριωτικό χαρακτήρα.¹⁵ Επιτρέψτε μου να προσθέσω κάτι ακόμα. Η «ζωή στα σύννεφα» και ο «έλεγχος της ατμόσφαιρας» δεν είναι μόνο προνομιούχος χώρος της ορνιθολογίας, της ονειροπόλησης ή της κατάκτησης του διαστήματος – που κατακλύζει τη δεκαετία του 1960 – αλλά και της θεολογίας: η Ανάληψη του Κυρίου, η κυκλοφορία των αγγέλων και η επουράνια Ιερουσαλήμ είναι μερικά από τα αρχέτυπα αυτού του υπερβατικού χώρου, με τα οποία θέλησε να αναμετρηθεί εξαρχής η νεωτερικότητα.

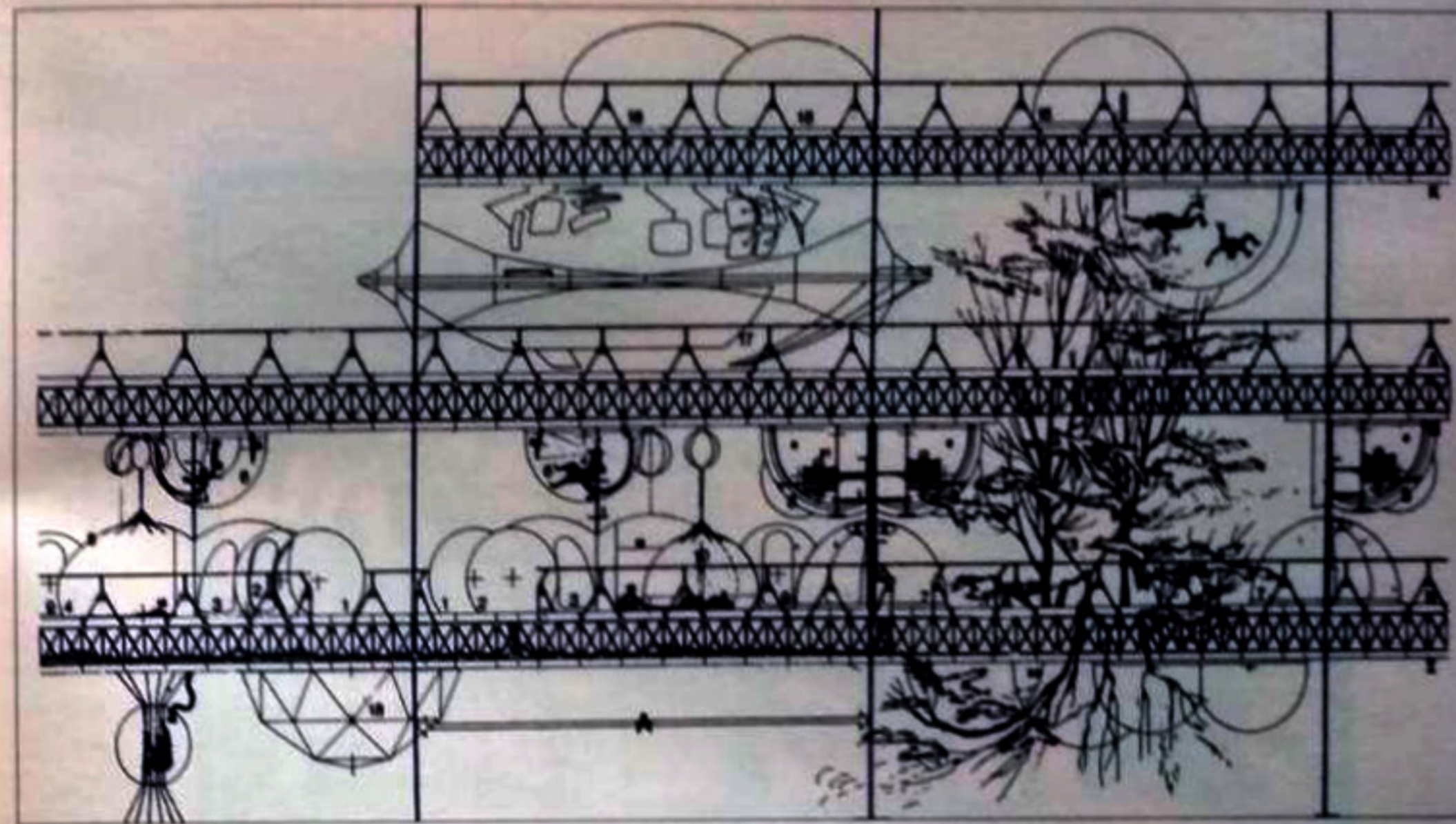
Όπως αντιλαμβάνεστε, στον προτεσταντικό λειτουργισμό της τεχνολογίας, ο Ζενέτος αντιπαράθετεί πάντα μια «ηθονική αρχή», παραπέμποντας ο ίδιος στις διαφανείς σφαίρες του Κήπου των επίγειων απολαύσεων του Hieronymus Bosch.¹⁶

12. «Ο άνθρωπος στο μέλλον θα έχει απαλλαγεί από τη σπύρη σωματίων και θα ζει όπως στην επιγή των αρχέγονων κινεζικών πολιτισμών που οποίον διατηρήθηκαν μέχρι την πρόσφατη ιστορική εποχή (Εσκαμπί, Ινδία κ.ά.) ή οπαύων ακήμη (Αφρική κ.ά.)». Τίτος Χ. Ζενέτος, «Η πόλη και το σπίτι του αύριο», σ. 18 και «Ηλεκτρονική πολεοδομία», Αρχιτεκτονικά Θέματα, 7, σ. 113.

13. Για το θέμα αυτό, βλ. και Γιώργος Τζιτζιλιός, «Ο προάγγελος και η μηχανή: Για μια ελπίσσιμη αρχιτεκτονική στο Αποστέλλας Αρτέμις (Ισπ.) Η ελάχιστη δομή Σκηνής της καλίας, Κριτική, Αθήνα 2014, σ. 30-32. Πρβλ. επίσης του ίδιου, «Η πόλη του μέλλοντος του Τίτου Χ. Ζενέτου», στο Άννα Καρέση (Ισπ.), Μεταμορφώσεις του μετάνηρου: Η ελληνική εμπειρία (κατ'επίσημο), Εθνική Πνευματική και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου, Αθήνα 1992, σ. 297-300.

13. Τίτος Χ. Ζενέτος, «Η πόλη και το σπίτι του αύριο», Οικονομικός Ταχυδρόμος, 6 Ιανουαρίου 1972, σ. 11-12 και 16. Πρβλ. επίσης του ίδιου, Urbanisme Electronique: Structures paralleles, έκδοση Αρχιτεκτονικά Θέματα, Αθήνα, 1969 «Ηλεκτρονική πολεοδομία», Αρχιτεκτονικά Θέματα, 7, Αθήνα 1973, σ. 113-119 και 8, Αθήνα 1974, σ. 122-133.

14. Τίτος Χ. Ζενέτος, «Ηλεκτρονική πολεοδομία», Αρχιτεκτονικά Θέματα, 7, σ. 113. Πρβλ. Reyner Banham, εισαγωγή François Dallegret, «A Home in the House», Art in America, 2, 1965, σ. 70-79.

Τίτος Χ. Ζενέτος, «Ηλεκτρονική πολεοδομία». Μερική άποψη του οπτικού χωροδομηματος, από Αρχιτεκτονικά Θέματα/Architecture in Greece, 7, 1973.

Στο πλαίσιο αυτό, η Πόλη του μέλλοντος μετατοπίζει το ενδιαφέρον από τον βιομηχανικό εργάτη (του Breuer και του Le Corbusier) και τον μπλαζέ εκκεντρικό αστό (του Loos), στον γνωσιακό και μονήρη εργαζόμενο του άυλου βιοκαπιταλισμού. Πρόκειται για μια κυριολεκτικά «αζευγάρωτη μηχανή», που δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο ότι λειτουργεί με βάση το ατομικό «έπιπλο εργασίας-αναπαύσεως-ύπνου».

Ποια είναι, λοιπόν, η μεγαλύτερη συμβολή της φρενήρους αυτής μελέτης; Το ότι μας δείχνει πως οι απαραίτητες προϋποθέσεις και οι έννοιες για να απαντήσουμε σε ερωτήματα όπως «Τι είναι η αρχιτεκτονική;» ή «Τι είναι ο ύπνος

σήμερα;», απουσιάζουν και, ως εκ τούτου, πρέπει πρώτα να επινοηθούν. Ο Ζενέτος εγκαινιάζει μια αλλαγή του πολιτιστικού παραδείγματος που σηματοδοτεί το τέλος της αρχιτεκτονικής όπως την γνώριζαμε, αλλά και του ύπνου όπως τον είχαμε συνηθίσει. Θέλω να πω ότι η πρόταση αυτή μεταφέρει μέσα της το αίτημα μιας απώλειας και μιας επιστροφής σε ένα είδος νεο-πρωτογονισμού, υπό μορφή μελλοντολογικού οράματος. Κατά έναν περίεργο τρόπο, η φανταστική προσκόλληση του Ζενέτου στο ηλεκτρονικό μέλλον συνοδεύεται από ένα ανησυχητικά ανοίκειο συναίσθημα που, με ανθρωπολογικούς όρους, θα ορίζαμε ως το υπερ-σχε-

διασμένο προσωπείο αυτής της απώλειας και της επιστροφής. Να γιατί η Πόλη του μέλλοντος μας γοητεύει και, συγχρόνως, μας προκαλεί αμηχανία μέχρι σήμερα.

Έξι χρόνια μετά το ερώτημα της εφημερίδας Το Βήμα για το αν στο μέλλον «θα ζούμε στα σύννεφα», διαβάζουμε στα Νέα, της 30ής Ιουνίου 1977: «Ο αρχιτέκτων Παναγιώτης Χαρ. Ζενέτος, 51 ετών αυτοκτόνησε. Στις 2:30, χθες το πρωί έπεσε από το μπαλκόνι του γραφείου του (δεύτερος όροφος Πινδάρου 12) στο δρόμο, χτύπησε στο κεφάλι και σκοτώθηκε. [...] Ο Παναγ. Ζενέτος συνήθιζε να εργάζεται στο γραφείο του από τις 6 το απόγευμα μέχρι τις 2 ή 3 το πρωί.»